

Az ábrázolás ábrázolásának játékára rakódik rá az epigramma sűrítő képisége, amelyben a szerelmes pásztorlányka és a szobrász alkotói folyamata mellé, illetve fölé rendelődik a költő szemlélő-értelmező tevékenysége: ezt a hármas ábrázolást sűríti tehát a *Graphidion*-ra írt epigramma hat sora.

A *Pásztorlányka* címvariációi, vagyis a Kazinczy által használt, illetve a Ferenczy által adott megnevezés – a *Graphidion* és *A szép mesterségek kezdete* – képesek metaforikusan sűríteni Kazinczy művészetelméleti téziseit és ízlését, s rámutatni az alapító aktussal a nemzeti szépművészet fogalmára, s ahogyan ez a Ferenczy-szobrok körüli diskurzusokból lesűríthető, ebben a korabeli gondolkodásban konszenzus van. Kazinczy, amint a tanulmány bevezetőjében említettem, nem szintetizálja képzőművészeti koncepcióját, annyi azonban bizonyos, hogy a *Mesterségek*-cikksorozat és a recenziók mellett életműve egészébe beleszővi a képzőművészet-esztétikai nézeteit, ami különösen erős például a görög értelemben vett epigrammáknak nevezhető verseiben, amelyek a „múzeumi bolyongásoknak” egy rendkívül sűrített és absztrahált módját valósítják meg.

Az alapító szándékokon azonban túllép az idő: a működő művészeti élet alappilléreinek tartott intézmények Pesten csak az 1830-as évek végén és az 1840-es évek folyamán jönnek létre: a korabeli művészeti életről keresztmetszetet nyújtó kiállítások szervezését az 1839-ben alapított Pesti Műegylet vállalja, 1846-ban nyit meg a Nemzeti Múzeum új épülete, amely nyilvános képtárként kezd működni, s ugyanabban az évben alapítja meg Marastoni Jakab az Első Magyar Festészeti Akadémiát. Annyi bizonyos, hogy a század első felének képzőművészeti gyakorlata alapvetően Bécs-központú, ugyanakkor az 1848–49-es forradalom és szabadságharc utáni politikai helyzet radikálisan hatást gyakorol a szépművészetekre, amennyiben a nemzeti-historizáló témák és a nemzeti panteon hosszú ideig uralni fogják a század második felében azt a nemzeti kánont, amelyben a morális alaphelyzet nem egyszer felülírja az esztétikai vonatkozásokat. Ez a folyamatba helyezés azonban Kazinczyt (és nyilván Ferenczyt is) torzító narratívába helyezi, s visszaolvassa rá a későbbi korszakkonstrukciókat és képzőművészeti alapfogalmaikat – emiatt is válik megkerülhetlenné a képzőművészeti tárgyú szövegek (továbbá a képek, a szobrok, a metszetek stb.) újraolvasása. A perspektívák letisztázása és pontosabb kijelölése sem mentesít azonban attól a belátástól, hogy Kazinczy képzőművészeti téziseit szintézisekben nem lehetséges tanulmányozni, a töredékek hálózatba rendezése azonban bizonyosan lényeges belátásokhoz vezethet.

Viszonyok intézményesülése

Kazinczy Ferenc egy portréjáról

A 19. század képzőművészetéről szóló történetek általában a nemzetté válás során (és különösen a nemzet központjává, fővárosává váló Pest-Budán) kiépülő kulturális intézményhálózatra – kiállítási, oktatási, szakmai fórumokra –, az azokban feltűnő, azokat működtető hazai tehetségekre (vagy megtelepedő alkotókra), illetve a „nemzeti” eszméjét megtestesítő témákra, személyiségek ábrázolására koncentrálnak. Az intézményesülés alapját jelentő és meghatározó személyes kapcsolatok, baráti viszonyok, vagy éppen az egymással szembenálló, konfrontálódó érdekcsoportok eltérő preferenciái azonban éppúgy láthatatlanok maradnak ezekben az értelmezési keretekben, mint a helyi (lokális vagy regionális), illetve az országhatárokon túlnyúló – azaz a „nemzeti” síkja alatt, illetve felett húzódó – művészeti közeg. Az átutazók és a vándorfestők, a különböző városok, régiók és országok közt ingázók sem illeszthetők a historiográfiai fővonulatokba, hiszen a szétszóródott, töredékesen ismert életművek – gyakran mindössze egy-két alkotás – nem biztosítanak helyet a nemzeti (vagy az egyetemes) historiográfiában. A „nemzetire” való fókuszálás így tulajdonképpen leegyszerűsíti a történeti kontextus összetettségét és sokrétűségét. Jó példa erre Bonifaz (*alias* Thugut) Heinrich (1798–1850–60-as évek?); egy sem a német, sem az osztrák, sem a magyar, sem a horvát művészettörténet-írásba nem integrálódó, jórészt ismeretlen művész hiátusokkal teli élete és *oeuvre*-je; különösen pedig egy (jelzetlen) festménye, valamint annak tulajdonos-, így kontextus- és jelentésváltásai, recepciója. Mégsem historiográfiai dekonstrukció következik, hanem a kép autenticitásának korabeli – jórészt ismert, de félreértett vagy nem az arcmással kapcsolatba hozott – források alapján történő rekonstrukciója, ami egyben bepillantást enged a kanonizáció folyamatába, azaz a „nemzeti” formálódásába is.

* * *

A bécsi képzőművészeti akadémián végzett fiatal festőt, Thugut Heinrichet nem halmozhatták el megrendelésekkel.¹ A pályakezdőt az 1820-as évek közepén egy hivatalnokok mellett zenekedvelőkből, filantrópokból és feministákból álló arisztokrata család tagjai, a Brunszvikok karolták fel. A festő a grófi rangra emelt Antal (1746–1793)

¹ Georg Kaspar NAGLER, *Neues allgemeines Künstler-Lexicon, oder Nachrichten von dem Leben und den Werken der Maler, Bildhauer, Baumeister, Kupferstecher und Lithographen*, VI., E. A. Fleischmann, München, 1838, 65.; Constantin von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, XVIII., K.-k. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1862, 231.; *Allgemeines Künstlerlexikon*, LXXI., Saur, München–Leipzig, 2011, 220–221.

gyermekeihez költözött Budára: kezdetben Teréz (1775–1861) unokahúgát, Teleki Blankát (1806–1862) tanította rajzolni.² De ő – és apja, Joseph – volt az is, aki Terézzel megismertette a kiseddóvás eszméit. 1826 májusában ugyanis Joseph szerezte meg a nyomdából és Thugut vitte el a grófnőnek Budára Samuel Wilderspin (1792–1866) kiseddóvókat népszerűsítő könyvének, az *Infant education* című műnek (London, 1825) német fordítását – a bécsi izraelita kereskedőcsaládból származó, filantróp Joseph Wertheimer (1800–1887) munkáját (Bécs, 1826) –, Teréz pedig e könyv hatására kezdett hasonló intézmények magyarországi szervezésébe.³ A festő ügy melletti elkötelezettségét (és személyiségének sokszínűségét) jelezheti – választott beszélő néven túl: „Thu(e) gut” –, hogy Teréz őt akarta Londonba küldeni 1827 őszén, az ottani intézetek tanulmányozására.⁴ (A terv a férfi nyelvismeretének, illetve az anyagiaknak a hiánya miatt hiúsulhatott meg.) Az első kiseddóvó Teréz anyjának krisztinavárosi, Mikó utcai bérházában nyílt meg – ott, ahol a festő korábban lakott – 1828. május 27-én, és erről az örömdetes eseményről a grófnő, érthető módon, először éppen Joseph Heinrichet értesítette.⁵

Thugut persze elsősorban művész volt; jó portretista, miniatűrfestő és litográfus. Ismert művei, ha nem is egyedülálló, mégis rá jellemző képi világgal rendelkeznek. A korabeli akadémiai, „tükörsima” festésmódtól elütő, pasztózus ecsetvonásokkal dolgozott; a bársonyos bőrfelületek helyett plasztikus, erősen modellált és strukturált, élettel és személyiséggel teli arcokat festett. A pózokat tekintve viszont szívesen nyúlt bevált sémákhoz. Férfiportréi esetében különösen kedvelt egyet: az ábrázoltakat

² BRUNSVIK Teréz, *Félszázad életéből = Gróf Brunsvik Teréz élet- és jellemrajza*, szerk. CZEKE Marianne – H. RÉVÉSZ Margit, A 'Kiseddnevelés' kiadása, Budapest, 1926, 89.

³ Teréz a Heinrichék közvetítő szerepéről a későbbiekben is megemlékezett: Gr. Brunsvik M. Terézia életéhez adatok, 240. sz., MTAK Kt, M. Irod. lev. 4.r.4. (Magyarul megjelent: „Az mondják, az Isten magának tartotta fenn a véletlent, s ebbe ember nem kontárkodhatik bele. Ilyen «véletlen» folytán ismerkedtem meg a skót nevelő módszerrel, amely egy teremben 100-200 kisgyermeket foglalkoztat. Bécsben egy Wertheimer nevű fiatalember lefordította és kiegészítve kiadta az angol Wilderspin könyvecskéjét, melyet Thugut Heinrich, a festő azon melegeben a nyomdából hozott el nekem Bécsből. A harmadik lapot olvasva éreztem: ez kell nekünk itt! Az utolsó lapon pedig: ezt meg kell valósítanom, kerüljön bár életembe!” „Törekedjete a szeretetre!” Emlékműsor Brunsvik Teréz halálának 125. évfordulóján, szerk. HORNYÁK Mária, MTA Mezőgazdasági Kutatóintézet, Martonvásár, 1990, 17); Brunsvik Teréz kiadatlan naplói, FSZEK Budapest Gyűjtemény, B 0910/55/IV. J 18. 29. (1837. december 28.); CZEKE – H. RÉVÉSZ, *I. m.*, 20.

⁴ Wertheimer József válaszlevelei gróf Brunsvik Terézhez, ford. PETRICH Béla, közl. CZEKE Marianne, *Kiseddnevelés* (53) 1928, 39–41.

⁵ Brunsvik Teréz (Joseph) Heinrichnek, Buda, 1828. június 7., OSZK Kt, Levelestár. (Magyarul megjelent: „nem várhatunk eredményeket a nevelés vonalán, csak ha van erőnk és hatalmunk ahhoz, hogy izoláljuk magunkat: el kell vágni minden régivel való kapcsolatot! Ha egy száladcska megmarad, a rothadás tovább folytatódik. Az Ön fia, Thugut, már több mint egy éve mindent feladott. Én még ragaszkodom a hitemhez és meggyőződésemmhez, és afelett kesergek, hogy fogyóban a fizikai erő. Budán a gyermekiskola Thugut lakásában megnyílt. Magyar és német nyelvű, az egészen magyar még nem jött létre. A szülők már 125 gyermeket jegyeztek elő; 42-t máris foglalkoztatunk. [...] Pünkösdi utáni keddtől, vagyis 27-től van foglalkozás. A tanítót ki kellett cserélnem, s most csak egy bentlakó tanító van feleségüstül. [...] Van Önben következetesség és vasakarat úszni az ár ellen, s mindig csak menteni, miközben minden nap ezer veszéllyel fenyegeti és lesújtja? Ha igen, akkor csak jöjjön! Éhen halni nem fogunk.” HORNYÁK, *I. m.*, 19.)

frontálisan állította be, arcukat viszont kissé elfordította az izgalmasabb fény–árnyékhatások érdekében, és karjaikat mellkasuk előtt határozottságot vagy éppen várokozást sugallóan összefonta. Így tűnik fel Brunsvik Antal öccse, a nógrádi főispán József (1750–1827) is egyik képén (a művet Adam Ehrenreich [1791–1844] metszésében ismerjük).⁶ Ludwig van Beethoven (1770–1827) pártfogójának és barátjának, a Brunsvik lányok testvérének, a kiváló csellista Ferencnek (1777–1849) kisméretű mellképéről hiányzik ez a jellegzetesség, az arc jellemző tagoltsága viszont nem.⁷ Ugyancsak az 1820-as évek második felében festette Thugut azt a nagyméretű, reprezentatív, ma már csak reprodukcióból ismert portrét is, amelyen a gróf feleségével – korának egyik elismert zongoraművészeivel –, Justh Szidóniával (1800–1866) együtt pózol újonnan átépített martonvásári kastélyuk erkélyén; a háttérben a kert és a település egy része látható (előbbi vagy a mintagazdaságot ábrázolhatja a gróf kezében tartott alaprajz is).⁸

De nemcsak a születési, hanem a szellemi arisztokrácia köreiből is nagy könyvedséggel mozgott Thugut. Ezt tanúsíthatják a Franz Schubert (1797–1828) dalait népszerűsítő énekesnőkről, a Fröhlich kisasszonyokról készült – és neki tulajdonított – krétarajzok⁹ vagy a Franz Grillparzer (1791–1872) ábrázoló tusrajz,¹⁰ továbbá azok a litográfiák, amelyeket Melegh Gáborral (1801–1832) együtt készített a (bécsi) kulturális élet szereplőiről.¹¹ Pest-budai tartózkodása alatt kerülhetett kapcsolatba

⁶ „B. Heinrich pinx. A Ehrenreich sc.” „Korompai gróf Brunsvik József, Ország Birája Nógrád Vármegyének Fő Ispánja s a' t. / Josephus Comes Brunsvik de Korompa Judex Curiae Regiae, Comitatus Neogradensis Supremus Comes cet. Cet. Eleven Képéről rajzolta.” MNM TKCs, ltsz. 916. A múzeumban található két jelzetlen festmény is, amelyek hasonlítanak a metszet elrendezésére: olaj, vászon, 69,5×54, 5 cm. MNM TKCs, ltsz.: 53.40, illetve olaj, vászon, 66×49 cm. 53.45.

⁷ Olaj, karton, 19×16 cm. Hátulján felirat: „»Graf Brunswick«, gemalt in Pestt [sic!] in den 20er Jahren von Tugut Heinrich”. Historisches Museum der Stadt Wien, ltsz.: 56.417. (Jelenleg a Beethoven-Pasqualatihausban kiállítva.)

⁸ Régi műtárgyfotográfia a bonni Beethoven-Haus gyűjteményében. NE 81, Band VI, Nr. 1031. Ugyan-ez: Mária HORNYÁK, *Ferenc Brunsvik, ein Freund von Beethoven*, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (32) 1990, 226. Abb. 1. „Um 1826”.

⁹ Josefina FRÖHLICH (1808–1878): Kréta, fedőfehér, papír. Jelzés nélkül. Historisches Museum der Stadt Wien, ltsz.: G 3; Katharina FRÖHLICH (1800–1879): Kréta, fedőfehér, papír. Jelzés nélkül. Historisches Museum der Stadt Wien, ltsz.: G 4; Maria Anna FRÖHLICH (1793–1880): Kréta, fedőfehér, papír. Jelzés nélkül. Historisches Museum der Stadt Wien, ltsz.: G 5. Reprodukálva: Richard PETZOLDT, *Franz Schubert 1797–1828. Sein Leben in Bildern*, Veb Bibliographisches Institut, Leipzig, 1953, 36–37. kép. (Josefine és Anna), illetve Marcel SCHNEIDER, *Franz Schubert in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten*, Rowohlt, Reinbek bei Hamburg, 56–57. (Katherina és Josephine). A műveket 1897-ben még nem sorolták Thugut oeuvre-jébe: *Schubert-Ausstellung der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien verbunden mit einer Ausstellung von Werken der Maler Moriz v. Schwind – Josef Danhauser und Leopold Kupelwieser*, Verlag des Gemeinderaths-Präsidiiums, Künstlerhaus, Wien, 1897. kat., 207–209. 1930-ban azonban már az ő neve alatt tűntek fel: *Grillparzer im Bilde*, szerk. Rudolf PAYER – Hermann REUTHER, Wiener Bibliophilen-Gesellschaft, Wien, 1930, Tafel 4, 5.

¹⁰ Kréta, fedőfehér, papír. Jelzés nélkül. Historisches Museum der Stadt Wien, ltsz.: G 16. Reprodukálva: PAYER–REUTHER, *I. m.*, 7, Tafel 8.

¹¹ VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes említi ezeket: *Ein Unbekanntes Porträt Franz Schuberts. Das Schicksal Des Einzigen, Nach Leben Gemalten, Representative Bildnisses Des Tondichters*, *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* (28) 1986, 401–443., különösen 414–428. Itt jegyzem meg, hogy az általa felhozott példákban a férfiak személyazonossága vitatható, mint – már az általa is megkérdő-

Kisfaludy Károllyal (1788–1830), valamint az almanachja, az Aurora körül csoportosuló írókkal: a Döbrentei Gáborral (1785–1851) és gróf Dessewffy Józseffel (1771–1843) szemben – nem életkoruk, hanem (irodalom- és nyelv)szemléletük miatt – „fiataloknak” tekintett¹² Vörösmarty Mihállyal (1800–1855), Bajza Józseffel (1804–1858), Kölcsey Ferencel (1790–1838), Czuczor Gergellyel (1800–1866), Toldy (Schedel) Ferencel (1805–1875), Helmezy Mihállyal (1788–1852) és Fáy Andrással (1786–1864). Az almanach 1830-as kötetébe egy novellához rajzolt mozgalmas, drámai illusztrációt *Judith* címmel (a kompozíciót Karl Heinrich Rahl [1779–1843] metszette rézbe).¹³ Thugut személye és művészete a fiatalabb pesti irodalmárgeneráción túl azonban a Széphalmon élő és alkalmanként a fővárosba ránduló idős Kazinczy Ferenc (1759–1831) is hatást gyakorolt.¹⁴ Olajképeit és akvarelljeit látva 1829 tavaszán az író őt szemelte ki egy művelt hazai férfiúkat felvonultató litográfiatorozat rajzolójának.¹⁵ Az elképzelés szerint a tizenkét lapból álló együttes Révai Miklós (1750–1808), Horvát István (1784–1846) és Ferenczy István (1792–1856) arcképével indult, az életrajzi szövegekért Kazinczy felelt, a körrajzokat pedig Párizsban, Godefroy Engelmannál (1788–1839) nyomtatták volna. Az író sokáig nem tett le a tervről: levelek és különböző

jelezett – Anton Mitterwurzer-portréé (Bild 9), illetve Rosty Károlyé (Bild 11). Utóbbi litográfia ugyanis gróf Esterházy Vincét (1787–1835) ábrázolja, akiről Melegyháza már egy évvel korábban is készített körrajzot (ezt egyébként reprodukálta is Vayerné Zibolen, de nem vette észre az azonosságot: Bild 12). A két képen látható férfi azonosítását kitüntetései is alátámasztják: a Mária-Terézia-rend, illetve a VII. Piusz által ritkán adományozott Krisztus-rend keresztje. A cikk néhány téves információt is tartalmaz Thugutról, ezeket szükségesnek vélem itt korrigálni. Említ például egy Schuberttel való közös alpesi túrát, illetve neki tulajdonít egy, a zeneszerzőt ábrázoló portrét (414.). Valójában Leopold Kupelwieser (1796–1862) és Johann August Heinrich (1794–1822) festők kirándultak együtt; az arcmást pedig Kupelwieser készítette a zeneszerzőről. Rupert FEUCHTMÜLLER, *Leopold Kupelwieser und die Kunst der österreichischen Spätromantik*, Österr. Bundesverlag, Wien, 1970, 15., 22., 81., 161., 210.

¹² SZINNYEI Ferenc, *Levelek a régi Pestről*, Napkelet 1924/1–5., 147–152.

¹³ „Th. Heinrich inv.” „C. Rahl sc.” Lásd VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, *Kisfaludy Károly*, Akadémiai, Budapest, 1973, 44.

¹⁴ 1830. június 18-án egy ismeretlen művésznek írott levelében a Heinrichhel folytatott művészeti diskurzusaira utalt. Lásd Soós István, *Kazinczy Ferenc levelei az osztrák nemzeti könyvtárban*, ItK 1986/5., 589–590. De máskor is elismeréssel nyilatkozott Thugutról, a „tiszteletet érdemlő Művész[ről]” egyzersmind tiszteletet nagyon érdemlő ember[ről]. Kazinczy Ferenc Kraynik Imrének, Széphalom, 1829. november 7. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János, I–XXI., MTA, Budapest, 1890–1911, XXI., 142. (A továbbiakban: *KazLev*.) Máshol: „Heinrich Úr lelkes Művész, ‘s Munkáji érdemlik hogy a’ Belvederben függjenek.” Kazinczy Ferenc Kraynik Imrének, Széphalom, 1829. december 25. = *KazLev* XXI., 172.

¹⁵ Kazinczy Ferenc Thugut Heinrichnek, Pest, 1829. május 4. = *KazLev* XXI., 56–57. Néhány héttel később erről már másképp számol be Bártfay Lászlónak: „Heinrich Úr magától teve nekem ajánlást, hogy együtt adjunk ki lithographolt képeket; ő a’ fejeket fogja festeni ‘s Párizsba utazik, ‘s Engelmann által lithographoltatja oly formán mint a’ levelet kezében tartó Canningé: én adjam a textust; ‘s ő nekem hat ezer forintot ad. Két ízben írtam neki innen, ‘s egy sor feleletét sem vehetem. [...] Sok dolgod van, barátom; de még is kérek, gondold-meg, hogy e’ dolgomban ügyesebben eljárni egy barátom sem tud, ‘s [...] menj Heinrichhoz, járj végére, mit akar? tetszik e még szolgálatommal élnie? ‘s fogadd neki, hogy én mindent teszek, valamint tőlem kívánni fog, ‘s tudósíts szándéka ‘s végezése felől.” Kazinczy Ferenc Bártfay Lászlónak, Széphalom. 1829. július. 24. = *KazLev* XXI., 81. Az előképként említett mű feltehetően Maurin 1827-es litográfiája volt George Canningról (1770–1827), amit Párizsban, Engelmannál nyomtak.

küldemények formájában többször is kereste a művészt,¹⁶ a sorozat azonban mégsem valósult meg.

Valami más viszont készült, sőt el is készült. A saját magát oly sokszor és oly szívesen portretírozató (és másokat is erre buzdító) Kazinczy¹⁷ pesti tartózkodásának utolsó napjaiban, 1829 májusának elején többször is ült Thugutnak.¹⁸ Az idő rövidsége miatt azonban csak az arc készülhetett el; a részletek – mint például az öltözet – felől pedig meg sem egyeztek; és még csak részletfizetésre sem került sor. Mindennek ellenére, hazatérése után Kazinczy lelkesen újságolta Guzmics Izidornak (1786–1839) újabb képmása készülését: „feste Heinrich arcközépben, a’ legmelegebb ecsettel, ‘s kemény árnyékban, mely a’ fejnek gömbölyűséget ad.”¹⁹ A műnek híre ment a pesti literátuskörökben. Az akkor még Kazinczy közeli barátjának számító Toldy Ferenc (1805–1875) így július közepén arról értesítette az idős mestert, hogy az őt nagyra tartó²⁰ Kisfaludy Károly „azt izeni, hogy képe, melyet Heinrich festett, már kész. H. húsz aranyat kíván érte. Ha a Tek. Úr megegyez benne, Kisfaludy a maga számára kiváltja.”²¹ Jól jött ez a váratlan ajánlat a pénzsűkében lévő Kazinczynak, aki így „nem csak megkönnyítve, hanem meg is tisztelve” érezhette magát. „[L]egforróbb köszönet[ét]” küldte ezért Kisfaludynak Bártfay Lászlóval (1797–1858), és ugyancsak Bártfay volt az, akinek a kifizetetlen festő felé a megrendelésből való kihátrálását, a nagyvonalúság látszatát keltve, közvetítenie kellett: „egyedül azt kérem, sőt várom a’ Kisfaludy’ barátságától, hogy engedje majd [a kép] párját vétetnem. Téged pedig, arra kérek, hogy Heinrich Úrral szölván, tégy szót a’ kép átengedése felől Kisfaludynak, világosan éreztetvén [...], hogy én ezt barátságból teszem, és épen nem azért, mintha a munkával megelégedve nem volnék, mellynek egész becsét ismerem [...] helyre hozván így becsületedet.”²²

Ugyan Kazinczyhoz közel állt annak eszméje, hogy barátok egymás portréját bírák,²³ most mégis olyan arcképén kellett túlradnia, amelyet befejezve nem is látott. A megjelenítés tekintetében oly kényes és igényes férfi még azt sem tudta, hogy elképzelése szerint vitte-e vászonra őt a művész. Ugyancsak Bártfaytól kért felvilágosítást arra nézve – ha már úgy is Thugutnál jár –, hogy „melly öltözetben adá a’ képet, ‘s micsoda színből a’ mentét. Szándéka elébb aranyba szegett fekete tafota cravát volt, a’ mitől én irtódom; bajusz is kell az afféléhez – végre bugyogó feje kendőit ígért, és

¹⁶ Heinrichnek többször írtott az ügyben, de az nem válaszolt. Egyik Kraynik Imrének szóló levelében a festőhöz még 1829 novemberében írtakra hivatkozik: Kazinczy Ferenc Kraynik Imrének, 1829. december 9. = *KazLev* XXI., 162. Egy füzet körülményes átadása is ezzel függhetett össze. Kazinczy Ferenc Thugut Heinrichnek, Széphalom, 1830. január 21. = *KazLev* XXI., 193.

¹⁷ RÓZSA György, *Kazinczy Ferenc a művészetben*, Művészettörténeti Értesítő 1957/2–3., 174–192.; CSATKAI Endre, *Kazinczy és a képzőművészetek*, MTA MKCs, Budapest, 1983 [1925], 51–52.

¹⁸ Kazinczy Ferenc Thugut Heinrichnek, Pest, 1829. május 4. = *KazLev* XXI., 56–57.

¹⁹ Kazinczy Ferenc Guzmics Izidornak, Széphalom, 1829. május 27. = *KazLev* XXII., 428.

²⁰ Kisfaludy Károly levelei Kazinczy Ferencnek, Pest, 1820. március 15.; Pest, 1821. május 13.; 1821. október 28. = KAZINCZY Ferenc *levelezése Kisfaludy Károllyal s ennek körével*, szerk. KAZINCZY Gábor, Emich Gusztáv, Pest, 1860, 3–14.

²¹ Toldy Ferenc Kazinczy Ferencnek, Pest, 1829. július 18. = *KazLev* XXI., 80.

²² Kazinczy Ferenc Bártfay Lászlónak, Széphalom, 1829. július 24. = *KazLev* XXI., 81.

²³ CSATKAI, I. m., 51–52.

egy prêmes phantasiai-mentét.”²⁴ A lelkiismeretes Bártfay utána is járt a dolgoknak, azonban a – feltehetően a fizetség elhúzóda miatt – hűvösen és kimérten viselkedő festőnél, tulajdonképpen érthető módon (bár Kisfaludy és Toldy értesülésével ellentétben), befejezetlenül találta a portrét.²⁵ Néhány hónappal később, 1829 késő őszen Kazinczy a Pesten járó unokaöccsét, Kraynik Imrét (1803–1859) is elküldte Thugut-hoz, hogy „láttassa veled az én fejemet és a’ gróf Brunsvick gyönyörű képét. Mind ez mind az mesteri műv; ha szemed talán ki nem látná azt rajtok, a’ mi bizonyosan a’ te hibád volna, őrizkedjél legalább azt hogy nem látod rajta a’ mit én, Heinrich Úrral éreztetni. Az ötlet leverné.”²⁶ Kraynik annak rendje és módja szerint el is zárandozott a művészhez, a kép részleteiről azonban ő sem tudott felvilágosítással szolgálni. Thugut ugyanis, állítása szerint, nem fejezte be azt. Mert ugyan Kazinczy egyre jobban kapaszkodott Kisfaludy ajánlatába,²⁷ az állandósult pénzhiányban szenvedő író-szerkesztő sem jelentkezhett a fizetéssel.

Hogy Thugut mégis rászánhatta magát a megkezdett arcmás befejezésére, az esetleg az 1830 májusának végén nyíló első hazai – pontosabban pesti – (ipar- és műtárlattal is összefüggthetett, amelyet jótékonykodó hölgyek szerveztek Brunsvick Teréz vezetésével a kisdédóvók javára, és ezért vélhetően a festő aktív közreműködésével.²⁸ Az eladásban bízva szerepeltethette ott a portrét, bár erre csak a műkitételről meglehetősen későn értesülő Kazinczy az a levele utal, amelyben a kiállítás egy feltételezett látogatójánál, Szalay Lászlónál (1813–1864) érdeklődött a képen látható öltözete felől – mindhiába.²⁹ Továbbra is csak a már nagybeteg Kisfaludy tarthatott igényt a képre; végül egy – mindezidáig ismeretlen – kötelezvény ellenében meg is szerezte

²⁴ Kazinczy Ferenc Bártfay Lászlónak, Széphalom, 1829. július 24. = *KazLev* XXI., 81.

²⁵ „Van tíz napja, hogy Heinrich Úrral szólottam. Vevé leveleidet, ‘s azt monda, hogy felel. Kímélve hozám elő a’ portrét általengedését ‘s hogy ez csak barátságból történik ‘s a’ t. – H. Úr erre azt válaszolá: Das Original gehört auf jedem Fall dem Herrn von Kazinczy: Copien werde ich vermuthlich mehrere machen, da ich merke, dass mehreren Herren es zu besitzen wünschen. – Egyéb iránt a’ kép még akkor nem vala kész ‘s így nem írhatom meg, mely színű ‘s szabású ruhában fog adatni, annál inkább, mivel úgy érthettem ki H. Úr szavaiból, hogy e’ részben még nincs egészen elhatározva.” Bártfay László Kazinczy Ferencnek, Pest, 1829. augusztus 18. = *KazLev* XXI., 100.

²⁶ Kazinczy Ferenc Kraynik Imrének, Széphalom, 1929. november 7. = *KazLev* XXI., 142–143.

²⁷ „Nagyon óhajtom, hogy képeket Heinrichtől Kisfaludyknak vátsa-ki. Mondd ezt neki.” Kazinczy Ferenc Bártfay Lászlónak, 1829. november 6. = *KazLev* XXI., 142.

²⁸ „Kunstausstellung in Pesth.” *Der Spiegel für Kunst, Eleganz und Mode*, 1830. május 29., 43. (Hirdetés); „In der Bilder-Gallerie verdienen ausser mehreren sehr gelungenen Porträts (worunter ein treffliches Familienstück von Heinrich besondere Auszeichnung verdient)”. Anton Ritt. V. REHLINGEN, *Erste vaterländische Kunst- und Industrie-Ausstellung zu Pesth*, *Der Spiegel* 1830. június 9., 46.; *Der Spiegel* 1830. június 26., 405.; BRUNSVIK, I. m., 104.; CZEKE – H. RÉVÉSZ, I. m., 22.

²⁹ „Lehetetlen az hogy az Ur, a’ Pesti képkitétel (Austellung) darabjait ne látta volna. Nem mondhatná e meg nekem hogy az én fejemhez micsoda színű ‘s metszésű ruha veve Heinrich Úr? Még ezen kérdésére senki sem tud felelni mind azok közül a’ kik az Austellungon jelen voltak.” Kazinczy Ferenc Szalay Lászlónak, Sátoraljúj hely, 1830. december 3. = *KazLev* XXI., 419. Feltehetően erre alapozva állítja a szakirodalom, hogy Kazinczy portréja szerepelt a kiállításon. Vö. CSATKAI Endre, *Budapest művészeti viszonyai a múlt század harmincas éveiben*, *Magyar Művészet* (1) 1925, 225.; BENDE János, *Az első művészeti kiállítások Magyarországon*, *Szépművészet* (3) 1942, 260.; SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella, *A Pesti Műegylet története. A képzőművészeti nyilvánosság kezdetei a 19. században Pest-Budán*, Egetemi, Miskolc, 2007, 31–32.

azt. Az 1830. november 18-án szignált jótállás szerint, ha Kazinczy egy éven belül nem fizetné ki a húsz dukátra tartott portrét a festőnek, akkor ő egyenlíti ki a számlát.³⁰ Három nap múlva Kisfaludyt kiterítették; mélységesen megrendítő, sőt *romantikus*, hogy a haldokló életének utolsó pillanataiban a szépség megtetszésével – (régóta vágyott) festményekkel – vette körbe magát.³¹ Nemcsak saját másolataival vagy műgyűjteményének darabjaival, illetve az általa olyannyira tisztelt pályatárs Thugut által készített arcmásával, hanem az ifjabb Johann Baptist Lampi (1775–1837) lenge öltözékű hölgyeket ábrázoló műveivel is. (Utóbbiakat gróf Károlyi Lajos megbízásából Bártfay vette át Kaunitz herceg hagyatékából értékesítésre; Kisfaludy 1830 szeptemberében, Bártfay távollétében, egyszerűen elszállította azokat annak lakásáról anélkül, hogy erről bármiféle papírt hagyott volna hátra, éveken át tartó vesződséget és utána-járást akasztva így a férfi nyakába.)³²

Így vált a Thugut által festett Kazinczy-portré a Kisfaludy-hagyaték részévé; annak a hagyatékban a részévé, amely a vér szerinti örökösök meglátása szerint személyes tárgyakon, könyveken, kéziratokon és (különböző magánszemélyek tulajdonába tartozó, kifizetetlen) műtárgyakon túl csak adósságokból állt. A vagyont ezért a vármegye vette zár alá – a Thugutnak szóló kötelezvényről is készült másolat –, és adta át 1831. március 5-én a tömeg gondnoknak kinevezett Fáy Andrásnak.³³ Hogy Kisfaludy tartozásait kiegyenlítsék, „kotya-vetyét” hirdettek. A március 17-i árverésen azonban csak a személyes tárgyak és a könyvek keltek el maradéktalanul (előbbieket gyakran a kikiáltási ár többszöröséért az Aurora-kör tagjai között).³⁴ A lakásban lefoglalt, sok esetben vitatott tulajdonjogú festményeknek és metszeteknek viszont csak egy része talált gazdára, azok is értékükön alul.³⁵ Az ok abban keresendő, hogy például a Lampi-féle képekre vagy a Kazinczy-portréra az intéző, illetve a még mindig kifizetetlen festő is igényt

³⁰ „Gutstehung // für zwanzig Ducaten die als Honorar für der Kaziczysche (sic!) Portrait dem Herrn Tugut v Heinrich zu kommen, sollte H. Ferenz v Kazicz (sic!) bis einem Jahr nicht zahlen, so bin ich Schuldene des Herrn v. Heinrich und ich verpflichte mich seinen Bevollmächtigten die obige Summe zu jeden Stunde auszuzahlen. // Pesth den 18 Nov. 1830. Carl v Kisfaludy mp // Prasentem copiam cum suo originali per me collatum, eidemque in omnibus conformem esse, testor. Pesthini die 10a Decembris 1830. Nicolaus Szén cttis pur ord. Notarius”. Kisfaludy Károly szerződése és anyagi ügyeire vonatkozó írások, MTAK Kt, Kisfaludy Társaság Gyűjteménye, Analecta, K 378/94. Vayerné Zibolen Ágnes csak a – jócskán félreérthető – iktatókönyvi bejegyzését találta meg ennek a hivatalos másolatban fennmaradt kötelezvénynek. Ezért vélhette úgy, hogy a kép árát Kisfaludy még korábban kiegyenlítette. VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, *Kisfaludy Károly képgyűjteménye*, A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve (8) 1969–1970, 165. A Kazinczyt ábrázoló kép Kisfaludy általi megvásárlását említi ugyan csak ő: *Ein unbekanntes...*, 418., 427.

³¹ Ahogy ezt környezete látta: „A’ mi Kisfaludyknak’ napjai számítva vannak. Óriás lépésekkel siet sírjába. Ballától tudom, hogy Forgó három napot sem ad neki. Hagyjunk fel állapotjáról, az a’ gondolat, hogy negyven esztendősen korában onnan kisorvad, hol annyi fáradozások gyümölcseit nem látta, borzasztó!” Szalay László Kazinczy Ferencnek, Pest, 1830. november 19. = *KazLev* XXI., 406.

³² VISZOTA Gyula, *Kisfaludy Károly hagyatéka*, A Kisfaludy Társaság Évlapjai, (38) 1903–1904, 104–106., 111–117.

³³ Uo., 83–84.

³⁴ Többek közt Helmezy, Fáy, Toldy, Bártfay, Stettner, Bajza és Bene Ferenc orvos vásárolt. Lásd Uo., 84., 94–100.

³⁵ Uo., 84–100.

tartott, de maga Kazinczy is visszakérte két, Kisfaludynak még korábban másolásra átadott rézmetszetét – hiába.³⁶ A Tudós Társaság alakuló ülései miatt Pesten tartózkodva az árverésen is megjelent; ekkor láthatta először befejezett arcképét – azt, hogy a festő az öltözet kialakításában mennyire vette figyelembe kívánságait –, és a művész egy, ugyancsak Kisfaludy tulajdonába került, bár témáját tekintve közelebből meg nem határozható, „Napkeletit mutató”, nagyméretű képét is.³⁷ Anyagi viszonyairól, körülményeiről és lehetőségeiről viszont ékesszólóan tanúskodik, hogy saját, 150 forintba tartott arcképét nem váltotta ki, hanem Kisfaludy „fekete színű posztó pantalon[ját]”, „avit kék posztó köpönyeg[ét] prém gallérral”, négy ingét, két használt és „három új lepedő[jét]”, „hét türülköző kendő[jét]” és „egy portzellán findzs[áját]” vette meg – egyetlen könyv kísértésének sem engedve – 65 forint értékben.³⁸ Sokáig azonban ezeket a javakat sem élvezhette: 1831. augusztus 23-án, néhány napos szenvedés után a Széphalmot is elérő kolera áldozata lett.

Fáyra a hitelezők, valamint a kifizetetlen festményeiket és metszeteiket visszakövetelő gyűjtők, kiadók, árusok nem szűnő nyomása nehezedett. A férfi azonban – akinek első publikációi éppen Kazinczy biztatására láttak napvilágot az 1800-as évek elején, és aki később Kisfaludy közeli barátjaként az Aurora-kör tagja lett, hogy majd a formálódó Tudós Társaság tiszteletbeli tagjává is megválasszák – a hagyaték gondos kezelőjének bizonyult. Az almanachban megjelent illusztrációk részleteiről újabb levonatokat készítettett, hogy a bevételeket növelje; Kisfaludy értékes, de részben széthullott metszetgyűjteményének árát pedig igyekezett magasabbra srófolni.³⁹ És mindent megtett Kazinczy portréjának elkallódása ellen, főleg annak halála után. Az újonnan fundált Akadémiában találta föl azt az intézményt, amely meglátása szerint nemcsak a szükséges anyagiakkal rendelkezett a mű megszerzéséhez, hanem annak méltó elhelyezését is biztosíthatta. Ezt a tervét nemcsak magánbeszélgetéseken vehette elő, hanem az akadémiai kisgyűléseken is újra és újra felvethette, még ha ez a letisztázott és jócskán polírozott jegyzőkönyvekben nem is hagyott nyomot. Mindenesetre éppen elég alkalommal és éppen elegendő nyilvánosság előtt ahhoz, hogy a Tudós Társaság első titoknokai – az arisztokrata mecénásokat ügyesen manipuláló, ezért Kazinczy, illetve Fáy és a körülötte csoportosuló Auróra-körösök nagy ellenlábasának számító⁴⁰ – Döbrentei Gábor kényszerítve érezze magát erről az ala-

³⁶ „A megholt Kisfaludy Károly Urnal nékem két rézmetszésem van: az egyik Vernettől, Calme cím alatt; holdvilági scena; a másik is Vernettől, aquarellben, s elkezdte a festést, de el nem vegezhetette. Ha a két réz és az említett olajfestés enyém nem volna, nem fognam reklamálni; de a Kisfaludy barátai tudják, hogy igaz a mit mondok. [...] alázatosan kérem, méltóztassék a két rezes s az említett festést elköttyülés alá nem eresztetni, sőt azokat nekem kiadatni.” Kazinczy Ferenc Fáy Andrásnak, Pest, 1831. március 16. = KAZINCZY Ferencz *Levelezése*, XXII., s. a. r. HARSÁNYI István, MTA, Budapest, 1927, 444. Az inventárium Kisfaludytól kilenc befejezetlen – közelebből meg nem határozott – képet említ; ezek mind elkelték. Kazinczy egyet sem vett – ellentétben Földváry Miklóssal, Bene Ferencsel, Mérey J. bíróval, illetve talán a sebész Eckstein János (1751 körül–1812) egyik fiával. VISZOTA, I. m., 93–95.

³⁷ Uo., 93. Az inventárium 44. és 43. tétele.

³⁸ Az idézeteket hol a március 5-i inventáriumból, hol a március 30-ai árverési jegyzékből vettem, attól függően, hogy melyiket találtam az adott tárgy kifejezőbb leírásának. Lásd Uo., 89., 94–96.

³⁹ Uo., 124., 126–128.

⁴⁰ Maga Fáy így emlékszik vissza Döbrenteire és akadémiai tevékenységére: „Francziás külcsinű társalgási modora és némi tolakodása okozta, hogy [Erdély után] Magyarországon is csakhamar bejáratos

pítónak beszámolni, persze a megfelelő indignáltsággal. A Kisfaludy által kiállított jótállás és a hagyatéki eljárás ismeretében könnyen értelmezhetők Széchenyihez 1831. szeptember 25-én intézett szavai: „Fáy megint előhozta, hogy Kazinczy képét a Társaság válcsa ki Heinrichtől 20 duc. s tegye szálájába. Akárkié legyen, én azt mondom, még most nem kell oda kép. Előbb buzgóságunkat, létünk jelét lássa a magyar föld, különben ezt fogják mondani: mit csinál a Magyar Társaság? Képeket akaszt szegre s alszik. A cholera elvivé Kazinczyt is 72 évében. Érdeme van, de közöttünk egy marakodóval is kevesebb van.”⁴¹ Széchenyinek – aki egy évvel korábban maga küldte meg tisztelete jeleként a *Hitel* egy példányát Kazinczynak, hogy cserébe arról Pyrker János László (1772–1847) érsek németül írott eposzának, a *Szent hajdan gyöngyeinek fordítását vegye*⁴² – a levélre adott, a Társaság számára feltehetően meghatározó válasza azonban nem ismert. Pusztán valószínűsíthető.⁴³

lett a magasabb aristocrazia körébe, mikben fájdalom, akkoron még kevésbé ismertetvén a magyar irodalom, s annak bajnokai, Döbrentei tekintetett csaknem egyedüli képviselőjének a magyar irodalomnak. Minek az lett a következtése, hogy Pozsonyban, a magyar tudományos akadémia első megalakítása ügyében az alapítóknál Döbrenteinek sokkal nagyobb befolyása volt, mint óhajtható volt volna. Ugyanis többeket mellőztetett, kik diszei fogtak volna lenni a társaságnak, s kik később meg is választattak, és többeket, mint Gebhárdot, Horváth Józsefet, Pergert csúsztatott le, kikkel semmit sem nyert az akadémia. Nem volt neki nehéz feladat, magát hivatalnukul neveztetni ki. Az akadémia működésében Döbrentei ellenünk, úgy nevezett oppositio (Vörösmarty, Bajza, Kölcsey, én, sat.) antioppositiot képezett, s felhasználta az alkalmakat, nevezetesen, ha a mi embereink kevesebb számmal jelentek meg a választó közgyűlésekre, arra, hogy pártját, gyakran jelentéktelen irodalmi egyénnel nevelje.” Fáy András emlékjegyzetei kortársakról. Badics Ferenc gyűjtése, MTAK Kt, MS 10.057/j. Kisfaludy sem értékelté másképp Döbrentei közvetítő szerepét az arisztokrácia és magyar irodalmárok között: „Egy országban, hol az írók úgy is úgy tekintik mint valami haszontalan ingyenélő embert és a nyelvet a kocsis és a béres köréből nem akarták kiemelni, ha ily példát látnak, melyet a Bors és Consortes mutatott, valóban nem szolgál ösztönökre, azokat tiszteletre méltatni. Döbrentei is már a galériáknak él; nem munkája ártalmas, hanem nagy urakkal levő társasága, kik tudatlanul a literatúra orgánumját benne hiszik és ő utána papolnak.” Kisfaludy Károly levele Bajza Józsefhez, Pest, 1826. március 19. = KISFALUDY Károly *Minden művei*, VI., szerk. BÁNÓCZI József, Franklin-Társulat, Budapest, 1893, 415–416. Az irodalomtörténész Szinnyei Ferenc egy fiktív levelében (1826. november 2.) pedig így jellemzi Döbrenteit „nagy tudománya s literatori érdemei dacára kevesen szeretik, mert igenis nagyra becsüli önmagát, s főként a fiatalok irányában néha gőgösen viselkedik, kik vélekedéseit sok dologban elavultnak tartják.” Illetve: „Hogy a felállítandó Tudós társaság milyen lesz, nem tudjuk. Némelyek azt hiszik, hogy meg se fogják engedni, mások előre félnek tőle. Döbrentei nagyon buzgólkodik benne s erős influxust gyakorol mánásainkra, ez pedig nem öröndetes. Kisfaludy semmi jót sem vár tőle, s attól tart, hogy oda nem valók, maradi, deákos, feszes öregek társasága lesz s nem az igazi talentumoké. Majd elvállik.” SZINNYEI, I. m., 147., 152. Döbrentei munkásságának kiegyensúlyozottabb értékeléséhez lásd CSETRI Lajos, *Kazinczy és Döbrentei = Uő., Amathus. Válogatott tanulmányok*, I., vál. SZAJBÉLY Mihály – ZENTAI Mária, L'Harmattan, Budapest, 2007, 143–149.

⁴¹ Döbrentei Gábor Széchenyihez, Pest, 1831. szeptember 25. = *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860*, szerk. BARTFAI SZABÓ László, Posner, Budapest, 1943, 130.

⁴² Kazinczy Ferenc Széchenyi Istvánnak. Széphalom, 1830. június 23. MTAK Kt, Ms 5967/13.

⁴³ Széchenyi ellenérzéseiről árulkodik Toldy Ferenc a grófhhoz intézett egyik levele, amelyben az idős mester elhunytá föltört érzett gyászt a következőképpen kommentálta: „Engedje elhinem Nagyságod, hogy ha személyesen nem kedvelte is, de tiszteli érdemeit s felosztja vélünk azon fájdalmat, mellyel elhunytát gyászoljuk.” Toldy Ferenc Széchenyi Istvánnak, Pest, 1831. október 3. = *Adatok gróf Széchenyi István...*, 134.

Mert az 1832. május 28-án lezajlott második árverésen, amikor a visszamaradt képek és metszetek kerültek kalapács alá,⁴⁴ az intézmény hivatalosan nem vásárolt. A művek most is jóval a becsérték alatt keltek el néhány – jórészt Aurora-körös és/vagy akadémiai – vevő között. A szóban forgó arcmost a mind Kazinczyval, mind Kisfaludyval közeli kapcsolatban levő Toldy Ferenc váltotta magához, a 150 forintos kikiáltási ár helyett 141 forintért.⁴⁵ Az előbbi által a magyar irodalmárok körébe bevezetett, az utóbbi irodalmi örökségét pedig Fáyval együtt továbbvivő – és ezért egy, a mindenkori kortárs magyar irodalmat pártoló egyesület létrejöttén fáradozó – férfit ebben személyes indítékok motiválhatták. Például az a büntudat, amelyet a *Szent hajdan gyöngyei* (prózában való) fordítását ostromozó – mestere váratlan halála előtt mindössze néhány hónappal közölt – kíméletlen kritikája miatt érezhetett. Szellemi atyja szimbolikus meggyilkolásáért vezekelt;⁴⁶ engesztelését kereste a kép kiváltásával, a tisztelet utólagos megadásával – ami mögött ott bujkált az irodalomtörténész kanonizációs és önlegitimizációs szándéka is. Ekkor ugyanis már készen lehetett az az arcmost, amelyet Kisfaludy Károlyról rendelt meg annak halála után, még 1830 végén.⁴⁷ Ezt Pesky József (1795–1865) festette, aki ugyan jól ismerte az elhunytat, mégis felhasználta annak halotti maszkját is a kép készítésekor (ennek Toldy szerint az lett a következménye, hogy túl szélesre vette az arcot, már nem a fiziognómiát, hanem az izmok megereszkedését adva vissza).⁴⁸ Kisfaludy festői, romantikus öltözetben jelenik meg a néző előtt; ruházataiban azonban lehetetlen fel nem ismerni azt az „avit kék posztó köpönyeg[et] prém gallérral”, amelyet aztán éppen Kazinczy vett meg a hagyatékából. A két arckép – egy rövid időre – felsorakozott egy harmadik, sőt egy negyedik mellett Toldy tulajdonában: a Kisfaludy portréját beállításával, formátumával és kivágatával idéző, stílusában pedig hasonló – bár feltehetően más, az 1804 és 1831 között Pesten működő Philipp Anton Richter keze által festett –, állítólag 1830-ban készült saját,⁴⁹ illetve (vér szerinti) apja arcmosta mellett.⁵⁰ A magyar

⁴⁴ VISZOTA, I. m., 124.

⁴⁵ Uo., 124.

⁴⁶ DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Akadémiai–Universitas, Budapest, 2004, 225–265., különösen 252–255.

⁴⁷ Erről abban a levélben értesíti Kazinczyt, amelyben Kisfaludy haláláról is tudósítja: „Képe nem maradt. Volt tehát gondom rá, hogy a festő még is valami alappal bírjon, s levétemem arcát gipszben. De ah! mely holt, mely hideg kép ez! Peschky ismerte őt, s reménytem, a kép nem lesz hasonlatlan hozzá.” Toldy Ferencz Kazinczy Ferencnek, Pest, 1830. november 26. = *KazLev* XXI., 411. A jelzés nélküli kép ma: Olaj, vászon. 76,6×60,5 cm. MTA Művészeti Gyűjtemény, ltsz.: 7. 1891-ben az idős Barabás Miklós is Pesky Józsefnek attribuíta a művet: „a képet ismerem, és a kép festési modorából azt ítélem hogy azt az öreg Pesky festette.” Barabás Miklós Szily Kálmánnak, Budapest, 1891. október 4., MTAK Kt, RAL 120/1891.

⁴⁸ BICSKEI Éva, *Székely Bertalan elfeledett portréi a Magyar Tudományos Akadémián. A Kisfaludy Társaság arcképcsarnoka*, MTA MKI, Budapest, 2005, 14–15.

⁴⁹ Olaj, vászon, 68×55 cm. PIM, Művészeti és Relikviatár, ltsz. 2002. 35.1. „Toldy Ferencz fiatalkori arcképe. 1830. évi festmény.”-ként reprodukálva: SCHÖPFLIN Aladár, *Toldy Ferencz emlékezete*, Vasárnapi Ujság 1905. október 20., 701.; Richter Antal Fülöpnek tulajdonítja a szerzőséget Kazinczy leveleiben található információkra alapozva: Ismeretlen művész: *Toldy Ferenc*, é. n. = *A Szép és a Jó. Kazinczy és a művészetek. Kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2009. május 27. – 2010. február 28.*, szerk. Kovács Ida, PIM, Budapest, é. n., kat. III/6 (Gyapay László – Kovács Ida).

⁵⁰ Olaj, vászon, 67,8×53 cm. PIM, Művészeti és Relikviatár, ltsz. 2002. 36.1. „Toldy Ferencz édesatyja”-ként reprodukálva: SCHÖPFLIN, I. m., 702.

irodalmi kiválóságokkal való baráti viszony a családi kapcsolatokkal keveredve így személyes eredetmítosszá állt össze a portrégalériában, az irodalomtörténészt a magyar irodalom alapítóival egy szintre emelve.⁵¹

Toldynak ez a vezeklő gesztusa azonban a Tudós Társaság Aurora-körből érkező vagy azzal szimpatizáló – azaz „Döbrentei-ellenes” – tagjainak Fáy által vezetett informális szervezkedésével konvergált, sőt gyaníthatóan eggyé is vált. Az akadémiai főpénztári főkönyv szerint ugyanis 1833. január 26-án „Kazinczy Ferencz olajban festett képéért” ötven forintot fizettek ki egy meg nem nevezett személynek.⁵² Tehát a tiszteletbeli tag Fáy – nem tudni, mi módon, de mégis – keresztülvihette a titkok Döbrentei ellenében akaratát, ami már önmagában is a hányatott sorsú (és nem egy másik) arckép megszerzésére utalhat. De ezt támaszthatja alá közvetetten az is, hogy a mű éppen a Toldy-féle Kisfaludy-portréval együtt érkezett az Akadémiára. Az 1833. november 15-i nyilvános ülésen ugyanis „azt kérdezé az Elölülő ur [azaz gróf Teleki József (1790–1855) elnök a jelenlévőktől], kíván-e a’ társaság Kazinczy Ferencz’ és Kisfaludy Károly’ olajba festett képeiknek a’ teremben felfüggesztéséről végezni, minekutána amazt a’ társaság’ pénztára, az évkönyvek’ első kötete’ elejébe metszetés végett megszerzette, emezzel pedig Schedel Ferencz a’ társaságnak kedveskedett.”⁵³ A Társaság jóváhagyta a kifüggesztést; de már az is beszédes, hogy nem a hasonló (azaz jegyzőkönyvezett) eseteket jellemző egyhangú lelkesedéssel, hanem pusztán a „többség” határozatára.⁵⁴ A szerzői jogra való hivatkozás deklarált korrektsége se téveessen meg senkit; nem több ügyes húzásnál, hiszen a korabeli közösségi arcképmegrendelésektől eltérően előbb szerzeményeztek, aztán szavaztak (a „kifüggesztésről”). Ráadásul a későbbi Évkönyvekben publikált metszetek előképűl szolgáló portrékat egyetlen további esetben sem vették meg az akadémikusok (ennek nem mond ellent az, hogy néhány kép, hagyatékok részeként, idővel mégis az Akadémia tulajdonába jutott). A képvásárlás mögött más okok állhattak, nem a sokszorosítással járó szerzői jog biztosítása.

Ez persze nem jelenti azt, hogy ezt a (közel sem az összes akadémikus egyetértésével megszerzett) Kazinczy-portrét ne reprodukálták volna. Gróf Teleki József vitte azt a vétel után rögtön, 1833 februárjában Bécsbe. A már befutott művész és illusztrátor, Johann Nepomuk Ender (1793–1854) készített a korabeli grafikai sokszorosítás folyamatához nélkülözhetetlen, fordított állású és a részletek tekintetében kissé leegyszerűsített előrajzot⁵⁵ arról – emiatt hozhatták vele összefüggésbe később a festményt –, de a metszés is a császárvárosban készült.⁵⁶ Az „[ö]reg bajtárs[ról]” készült előrajz

⁵¹ Így a négy kép – Toldy arcképcsarnoka – minden idézetnél ékesszólóbban illusztrálja Dávidházi Péter szövegekből megkonstruált téziseit az irodalomtörténész pszichotörténetéről. DÁVIDHÁZI, I. m., 225–265., különösen 252–255.

⁵² Naplókönyv. Főpénztári főkönyv. 1831–1851. A’ magyar tudós társaság pénztárának bevételei a’ fő és naplókönyv szerint, MTAK Kt, K 1626. Fol. 21.

⁵³ A’ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, (1) 1833, 53–54.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Hogy átrajzoláért kapott összeget, bizonyítja: MTAK Kt, RAL K1287. Fő- és mellékpénztári számlák, levelek 1833.

⁵⁶ Az acélmetszet felirata: „Joh. Ender. del. M. Hofmann sc. Vienna.” Michael Hofmann (1797–1867) a metsző. Megjelent: A’ Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, (1) 1833, belső címlappal szemben.

kiválóságáról egyébként Teleki – az előzmények ismeretében érthető, mégis érdekes módon – nem a titoknok Döbrentének, hanem az akadémiai levéltárnok-segédjegyzőnek, azaz Toldynak számolt be.⁵⁷ (Ezzel egyidőben a főpénztári főkönyv is dokumentált „oklevél nyomtatásáért 's Kazinczy képe rajzáért” egy 186 forintos kifizetést.⁵⁸) Az 1834-es Évkönyv belső címlapján megjelenő metszet révén pedig végre – ugyan redukált formában – magunk is fogalmat alkothatunk a bekerült festményről, és azt egy ma is az Akadémia tulajdonában álló, az idős író szemből, mellkasa előtt összefont karokkal és kissé oldalra pillantva ábrázoló, jelzetlen Kazinczy-portréval azonosíthatjuk.⁵⁹ A festő nevét azonban a grafika nem tünteti fel; az Ender neve utáni *del.* (*delineavit*) csak az előrajzoló személye felől informál (akárcsak Teleki levele vagy az átrajzolás számlája). A mások festményeit metszésre előkészítők tűntek így fel a sokszorosított grafikákon (illetve azok az illusztrátorok, akik eleve csak rajzoltak); *inv.* (*invenit*) vagy *pinx.* (*pinxit*) szerepel, ha ők voltak az eredeti mű (olajkép vagy akvarell) alkotói (is).⁶⁰

A kép festőjét egy másik, jóval későbbi sokszorosított grafika nevezheti meg. A Kazinczy születésének 100. évfordulója alkalmából az Akadémia – közelebbről: Toldy – által szervezett ünnepségek idején, 1859-ben napvilágot látott egy olyan kőrajz is, amelynek kompozíciója megegyezett az intézmény szignálatlan festményével (valamint fordított állásban, az Ender által előrajzolt metszetével), és Rohn Alajos litográfus mellett a portré festőjét is feltüntette: Thugut Heinrichet.⁶¹ A kép

⁵⁷ „Hofmannal a Kazinczy képére nézve mindent tisztába hoztam. Ender a' rajzolatot már elvégezte és ítéletem szerint öreg bajtársunkat igen jól találta. Hofmann is elkezdte a metszést, és kezeskedik érte, hogy munkája mind neki, mind a' Társaságnak becsületére fog válni.” Gróf Teleki József Toldy Ferenchez, Bécs, 1833. február 12. MTAK Kt, M. Irod. 4drét 100. levelezés. I–LIX. köt. Összefoglalóan: *Adatok gróf Széchenyi István...*, 165.

⁵⁸ Naplókönyv. Főpénztári főkönyv. 1831–1851. A' magyar tudós társaság pénztárának bevételei a' fő és naplókönyv szerint. MTAK Kt, K 1626. Fol. 22. 1833. február 20.

⁵⁹ Olaj, vászon. 81×63 cm. MTA, Művészeti Gyűjtemény, ltsz.: 27.

⁶⁰ Johann Nepomuk Ender festményeinek sokszorosított grafikái változatai is tükrözik ezt. Gróf Dessewffy Józsefről (1771–1843) készített olajminiatűrjét például Johann Baptist Clarot (1797–1854) litografálta; Ender neve után a „pinx” megjelölés szerepel. (Papír, litográfia, 359×278 mm. Felirata „J. Ender Professor pinx. Nyomt. Steimle Öz. J. Clarot lithogh. / Gróf Dessewffy József. / Az Életképek-hez kiadja Frankenburg Adolf.” MNM TKCs ltsz.: 24/a.) A képről korábban egy másik sokszorosított grafika is készült, ennek Peter Fendi volt az előrajzolója („del.”: Papír, kézzel színezett pontozó modorú metszet, 176×125 mm. Balra lent: P Fendi del. jobbra lent: I. Krepp s.c. Graf Joseph Dessöffy. MNM TKCS ltsz.: 222/1952.).

⁶¹ Litográfia, papír, 625×459 mm. „Heinrich Tugut föstv. után kőre rajz. és nyomt. Rohn Pesten 1859. / Kazinczy Ferencz. / Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten.” MNM TKCs ltsz.: 2469. Werfer Károly is készített, ugyancsak fordított állású litográfiát a festményről: „Kazinczy Ferencz. / Pest 1860. Werfer Károly műnyomdájából.” MNM TKCs, ltsz.: 58.3321. Egy ugyancsak fordított állású acélmetszet is készült: „Heinrich Tugut föstv. után. Acélba metsz. Brockhaus F. A.-nál Lipszében. / Kazinczy Ferencz. / Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten.” MNM TKCs, ltsz.: 7144. A festményről fametszet is megjelent, a festő nevét ez azonban nem tüntette fel. KEMPELEN Győző, *Kazinczy-Ünnep Magyarországon 1859-ben*, Burger Zsigmond, Szeged, 1860. Belső címlap (Középen: „Kazinczy Ferenc.” b.l.: „R. W”, j.l.: Nyom. Haske és Társa Pest 1860.) Fontosabb, hogy a képről egy jó minőségű fotografikus reprodukció is készült – egyértelműen az akadémiai arcmást mutatta, de az előhíváskor megfordulva –, a festő nevének feltüntetése nélkül. *Szabadkai Kazinczy-emlény*, szerk. MUKITS Ernő, Bittermann Károly, Szabadka, 1860. Belső címlap. „Simonfi fényírdájából.”

tulajdonosaként a hirdetésekben azonban a Nemzeti Múzeum szerepelt.⁶² (Feltehetően tévedésből; a Kazinczy-ünnepségek miatt a múzeumi képtárban őgyelgő Jókai Mór ugyanis a gyűjtemény sajátosságai felett morfondírozva arra a spekulatív felismerésre jutott, hogy abban egyetlen magyar íróról vagy színészről – köztük Kazinczyról – sem őriznek *festett* arcmást, csak faragott büsztöt.)⁶³

Ezek az elszórt, töredékes és mindig közvetett utalások, adatok, reprodukciók perdöntően sohasem bizonyíthatják, hogy valóban a Thugut által festett, majd Kisfaludy hagyatékából Toldyhoz került kép jutott végül, Fáy szervezkedésének köszönhetően, az Akadémiára – pusztán valószínűsítik azt. Akárcsak az a Kazinczy-portré, amely már a néhai Fáy tulajdonából került 1882-ben oda, és amelyet az intézmény rögtön továbbadott a széphalmi kegyhelynek.⁶⁴ Nem volt értelme ugyanis egy olyan

⁶² „(Kazinczy új könyomatu arczképe.) Heckenast G. kinek megbizásából Rohn készíté a nagy férfinak muzeumi arczképe után.” Vasárnapi Ujság 1859. október 30., 523.

⁶³ „Millyen sajátos természetű tünemény az, hogy a művészek közül a festők az énekesekkel és zenészekkel, a szobrászok pedig az írókkal és drámai színészekkel rokonszenveznek. A muzeum képcsarnokában egyetlen magyar drámai színész, magyar író, költő vagy tudós arczképét sem lehet feltalálni. Keresi valaki Vörösmartyt, Kazinczyt, Kölcseyt, Petőfit, Bajzát, Lendvayt, Szentpéteryt, Gregust, igen természetes, hogy magyar nemzeti muzeumi képtár levén a világon, annak termeiben véli azokat mind együtt megtalálhatni s csatlakozni fog; hanem a helyett megtalálja Liszt Ferenczet, Schodelnét, Hollósy Kornéliát, Egressy Bénit, Biharit, meg talán Boka Károlyt, s minthogy szintén az énekes osztályhoz tartozott, a felejtethetetlen Hegedüsét, a kik bizonyosan megérdemelték, hogy ott legyenek, elismerem; sőt még azt is helyeslem, hogy azon több pesti magyar hölgy, a kik Stéger Ferenc hazánkfiaának ezüst övet készítettek, a felülmaradt összegből azon derék énekesünk életnagyságú arczképét fogja a muzeum számára lefestetni, a mi iránt tisztelt barátunkat Sz...ssy Józsefet már fel is hatalmazták; hanem csak mégis sajátos tüneménynek találok azt, hogy a festőművészet kizárólagos ideáljai azok, a kik a zene és ének bűbajos muzsájával foglalkoznak; a két könnyűvérű művészosztály önkénytelenül, hogy vallja be egymás iránti szerelmét! Ellenben a szobrász mind író, költő, és színész testvéreivel foglalkozik. Ott állnak a szoborteremben Kölcsey, Kazinczy, Berzsenyi, Kisfaludy szobrai; másutt Katona álló szobra, Széchenyi, Vörösmarty, Petőfi mellszobrai.” [JÓKAI MÓR.] *Kakas Márton levelei. CXVI. Furcsa ötletek. Hauser Miska ur.*, Vasárnapi Ujság 1859. december 11., 597.

⁶⁴ Kiírt cikk az MTA 1882. október 8-án tartott igazgatósági ülésének jegyzőkönyvéből. „61. Akadémiai elnök bemutatja Kazinczy Ferencnek egykorú eredeti arczképét, melyet Fáy András készítettett és örököse megvételre felajánl. Az arczképnek a széphalmi mausoleum számára 150 fton való megvásárlása határoztatik, a vételár a Kazinczy alapból fizettetvén.” MTAK Kt, RAL. 644/1882. A képet ma is az emlékhelyen őrzik: Olaj, vászon, 65×53 cm. jelezve jobbra lent: „pinxit Donat”. Széphalom, Kazinczy Emlékmúzeum, ltsz.: 56.7. Publikálva: „Kazinczy Ferencnek Donát által olajba festett életnagyságú idősbkorú mellképe; Kazinczy Eugénia ítélete szerint a kép nincsen hűen eltalálva. E kép a M. Tud. Akadémia által küldetett a mausoleumba.” BECSKEHÁZI BECSKE BÁLINT, *A széphalmi Kazinczy-mausoleumban Kazinczy Ferencz unokájától, Becskeházi Becske Bálinttól összegyűjtött emléktárgyak jegyzéke*, Akadémiai Értesítő 1909. október 15., XX/10., 567–580.; RÓZSA, I. m., 2–3. sz., 191. kat., 13.a; BAKÓ Zsuzsanna, *Donát János magyarországi német festő munkássága 1744–1830*, Mirio Kulturális Bt., Budapest, 2012. (Különlenyomat a Budapesti Történeti Múzeum évkönyvének XXXVI. számából 2012., 3–84.), kat. 167. Megjegyzem, hogy a festményen olvasható jelzés – beható autopsziát végeztem – nem tűnik egykorúnak a képpel. Ennek jelentősége abban áll, hogy Donát János 1830. május 11-én halt meg, 86 évesen, azaz csak hosszú élete legutolsó hónapjaiban másolhatta volna le a festményt, ha egyáltalán Thugut a kifizetetlen képhez engedett bárkit is replika készítése céljából. Kazinczy egyébként maga írja 1829. májusának végén, azaz néhány héttel azt követően, hogy Thugutnak ült, hogy „[a]z öreg Dónát él, de már esiketülve és elvakulva. Még tavaly dolgozott.” Kazinczy Ferenc Guzmics Izidornak, Pest, 1829. május 27. = *KazLev* XXII., 426. Levelezésében nincs nyoma ennek a késői képnek, kópiának. Azt valószínűsítem, hogy a jelzés utólag, tévesen került az arcképre; látható, hogy a kerethez illeszkedik; az eladáskor vihették rá. Ezt támasztaná alá a szignatúrának a megfogalmazása

kép megtartásának, amely az Akadémián őrzött időskori arcmás – kisebb és kevésbé kvalitatív – replikája volt. Az viszont, hogy Fáynak volt egy ilyen képe Kazinczyról, arra utalhat, hogy a tömeggondnoknak alkalma nyílhatott a Kisfaludy-hagyatékban másfél évig elfekvő portré lemásoltatására. De Szinnyei József (1830–1913) Kazinczy-életrajza – amely elsőként írta össze az író festett arcképeit – is azt sugallja, hogy az Akadémián őrzött változat a Thugut-féle portréval azonos. Szinnyei ugyanis, úgy tűnik, kizárólag az irodalmárnak a tudós társaság palotájában található ábrázolásait sorolta föl – köztük említve a mára már elfeledett művészetét is.⁶⁵ De a kép szemrevételezésével is arra a következtetésre juthatunk, hogy az ő művéről van szó: az ő férfi-portréiról ismerős a beállítás, valamint az az ecsetkezelés és plasztikus formaképzés, amely gróf Brunszvik Ferenc ma Bécsben látható arcmását is jellemzi. Képi világára is illik a mester korábban már idézett meghatározása: „feste Heinrich arcközépben, a’ legmelegebb ecsettel, s kemény árnyékban, mely a’ fejnek gömbölyűséget ad”. A portré azonban jóval több, mint az idős mester vonásainak visszaadása: személyiségét közvetíti. Azt a testi hanyatlással dacoló szellemi frissességet, amely a szemek felcsillanásában és a már-már mosolyra húzódó ajkakban tükröződik, és amelynek megragadása Jean-Antoine Houdon (1741–1828) életteli és szarkasztikus (a metszetmásolatok révén Európa-szerte ismert) Voltaire-ábrázolásai⁶⁶ óta a *les philosophes*-ok megjelenítéseinek mintegy kötelező elemévé vált, és nem lehetett ellenére Kazinczynak sem. Az öltözet kialakításánál viszont Thugut ötvözte saját és az író elképzeléseit: a „bugyogó fejér kendőt” ugyan egy fekete kraváttal átkötött ingnyakká redukálta, de Kazinczyra egy „prémes phantasiai” köpönyeget is borított.

A kezdeti hányattatás után így tehát a kép végül megtalálhatta a helyét a Tudós Társaság Deron-(Nákó)-házban bérelt üléstermének falán, a Pesky által festett Kisfaludy-arccal együtt. Ezt a gyűlések helyszínéül szolgáló „szálát”, illetve a levéltárat, a kancelláriát és az előlő, valamint a pénztárnok szobáját még 1831 nyarán alakították ki; többek közt kifestettek és bútoroztattak. A kolera miatt Cenken tartózkodó Széchenyi levélben értesítették a munkálatok előrehaladásáról, például

is, amely nem a festőre jellemző név és évszám, illetve a szokásos „Donat pinxit” megjelölés, hanem pont fordítva „pinxit Donat”. A megcserélt szórend jelezheti, hogy nem egy szignót látunk, amely révén a művész deklarálja, hogy ő festette a képet, hanem inkább egy harmadik személy tájékoztat bennünket (tévesen) arról, hogy Donát volt az, aki a művet készítette.

⁶⁵ Kazinczy „[a]rczképei: olajfestés Stunder Jánosé, 1791-ben készült és egykor Kulcsár István birtokában volt, 1859-ben Csorba Sándor főtörvényszéki tanácsos ajándékozta a m. t. akadémiának; Tugut Henrikől is van egy festett képe; Kreuzinger József által 1808. okt. Bécsben festett arcképét özv. Splényi Sarolta bárónő 1868. febr. ajándékozta a m. tudom. akadémiának; egykorú festett arcképét, melyet Fáy András készíttetett, 1882. okt. 8. a m. tudom. akadémia 150 forintért vette meg a Fáy-örökségtől a széphalmi mauzóleum számára”. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, V., Hornyánszky, Budapest, 1897, 1284.

⁶⁶ Talán nem is annyira az első, még Voltaire életében készült, és a későbbi változatok előképének tekintett heroizáló büszt (1778, Musée des Beaux-Arts, Angers), mint inkább a filozófust korabeli öltözködésekben – köpenyvel, nyakkendővel és parókával – ábrázoló művek említhetők. A verziók közül egy terrakottát érdemes kiemelni (1778, Musée des Beaux-Arts, Orleans), illetve egy márványbüsztöt (1780, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Archiv). A büsztökre és a róluk készült sokszorosított grafikákra lásd Jean-Antoine Houdon. *Sculptor of the Enlightenment*. Exh. Cat. National Gallery of Art, Washington, 4 May – 7 September 2003., szerk. Anne L. POULET, kat. 23. 154–155; kat. 24. 160.

arról, hogy azokban „minden nap lehetne már gyűlést tartani. A szobafestő elvégezte munkáját már ez előtt két héttel. A mi a magam [azaz Toldy] izlését illeti, nekem az tetszik: a formák egyszerűek, a színek halványak s így nyájasak; de Helmezy (ki csak tegnap jött vissza Törtelről s Nagyságodat tiszteli) nem lel az egészben elég változatosságot, a palotát pedig »pauvre«-nak találja. Van valami mondásában. De a legnagyobb csinoságot ezen festéstől nem lehet megtagadni.”⁶⁷ A nyelvújítás élharcosaként Helmezy nem is mondhatott volna rosszabbat a házra; de a termék, különösen a szála kialakításánál is a visszafogottság és egyszerűség, nem pedig az elegancia érvényesülhetett. Ezen a kora ősszel a pesti Prückner József asztalosmester műhelyéből érkező bútorzat⁶⁸ sem változtatható. Az öt tucat szék és a hatalmas tárgyalóasztal beszállításáról Döbrentei értesítette Széchenyit, utóbbi bútoradarabot (félre) tréfásan úgy kommentálva, hogy az „oly széles, hogy keresztül azon a tagoknak lehetetlen egymás hajába kapniok.”⁶⁹ Ez az első generációs akadémiai tagok közt uralkodó viszonyokra, valamint üléseik hangulatára nézve oly árulkodó megjegyzés – együtt a szála és berendezése futólagos ismertetésével – választhatja fel azt a kontextust, amelybe másfél évvel később, 1833 kora tavaszán Kazinczy és Kisfaludy képe került, az intézmény későbbi gazdag arcképcsarnokának első hírnökeiként. Mert ugyan a két portré enyhíthetett az Akadémia reprezentációjának kezdeti szegénységén, ám az alatt, az asztalnál marakodókat immáron az örökkévalóságból figyelő irodalmárok ábrázolásának funkciója, használata, és így jelentése is – az ismételt tulajdonosváltással – újabb átalakuláson ment át.

Kazinczy portréjának ez a hányattatott sorsa – „provenienciája” – ugyanis egy 19. századi arckép tulajdonos-, így kontextus- és jelentésváltásainak izgalmas története, amely egyéni vonzalmaktól és sajátos elképzelésektől szakmai kapcsolatokon és személyes tiszteletadásokon át szűkebb körben vallott értékek akadémiai kanonizációjáig ível; magánemberek barátságaitól viszonyok, sőt értékrendek intézményesüléséig. Megrendelése mögött Kazinczy gyűjtőszervezője és művészetfelfogása, a portréfestetésnek a magánviszonyokban – barátok között, illetve magánszemélyek utóéletében, a rájuk való megemlékezéseknél – való nélkülözhetetlensége áll. Hasonló eszmék kultiválása miatt válhatott a tisztelet és elismerés kifejeződésévé Kisfaludy tulajdonában is, egyben az elérhető és megszokott esztétikai minőségen tülekedő műtárggyá. További vándorolása során a barátságot és a tiszteletet lassan a megdicsőülés váltotta fel, ahogy az akadémiai tagokká és tisztviselőkké avanzsáló barátok és tanítványok pártolása alá került. Toldy avatta azt, Kisfaludy portréjával együtt, az önlegitimációhoz szükséges kisajátított múlttá, azaz irodalomtörténetté: dicsővé, de lezártnak és meghaladottá is. Ebben a folyamatban fontos elem a Kisfaludy képével való összekapcsolódás: az Aurora-körbeli tagok közül ugyanis sokan emlékezhetek Kazinczynak arra az – adott körülmények között pusztán gesztusértékű – elképzelésére, hogy a Kisfaludy által bírt arcmásának ő majd a „párját” vegye. Így egy félig valós, félig képzeletbeli irodalmi „barátságportré”

⁶⁷ Toldy Ferenc Széchenyi Istvánnak, Pest, 1831. augusztus 28. = *Adatok gróf Széchenyi István...*, 122.

⁶⁸ MTAK Kt, K 1287. Fő- és mellékpénztári számlák, levelek 1831.

⁶⁹ Döbrentei Gábor Széchenyi Istvánnak, Buda, 1831. szeptember 25. = *Adatok gróf Széchenyi István...*, 165., 130.

materializálódott Toldy birtokában és vált, Fáy révén az Akadémiára kerülve, nemcsak az uralmat lassan átvevő érdekközösség csoporttudatának, sőt értékrendjének szimbolikus kifejeződésévé, hanem új korszakot megalapozó történeti múlttá is: mintegy a magyarországi irodalmi klasszicizmus és romantika kiegyezésévé. Mert az országos intézményben mindez nemzetivé is emelkedett; az Akadémia reprezentációján túl egy általa fenntartott és vallott kánonná – hogy 1859-ben sokszorosítva aktuálpolitikai konnotációkat is hordozó populáris gyászkép legyen.⁷⁰

Hogy Thugut meddig kísérté képe sorsát figyelemmel, nem tudni. Az 1830-as évek elején megerősödtek osztrák és délnémet kapcsolatai.⁷¹ Helyváltoztatását néhány hátramaradt mű jelezheti: például a császárvárosban élő Jakob Nikolaus Craigher (1797–1855) költőről készített 1831-es tuszajza (a férfinak több versét barátja, Schubert zenésítette meg);⁷² Eduard von Sachsen-Altenburg (1804–1852) bajor hercegről készített reprezentatív portréja 1833-ból, amely aztán litográfiaként terjedt el;⁷³ vagy a bajor királyi kamarást, Hermann Paumgarten grófot (1806–1846) összefont karokkal ábrázoló miniatűrje;⁷⁴ illetve az ugyancsak bajor August von Leuchtenberg herceget (1810–1835) vadászat közben, puskáját megragadva ábrázoló portréja.⁷⁵ 1835-ben azonban már a Honművészen jelent meg (legalább) egy divatképe, magyaros öltözkű arszlánokkal,⁷⁶ 1836-ban pedig a halberstatti kiállításon szerepelt egy zsánerképpel.⁷⁷ Az 1840-es években Zágribban bukkant fel rajztanárként,⁷⁸ litográfusként,⁷⁹ arcképfestőként. Egy reprezentatív portréján például az osztrák seregben szolgáló – származását tekintve spanyol – Antun Rubido (1817–1863) és felesége, Erdődy Szidónia grófnő (1819–1884) látható;⁸⁰ utóbbi nemcsak operaénekesként, hanem az illír nemzeti

⁷⁰ Révész Emese, A „játékba hozott kép”. Kazinczy képi reprezentációja az 1859-es emlékévkben, Tanulmányok Budapest múltjából (25) 2009, 55–92.

⁷¹ Theodor von Frimmel, Ein Bildnis aus den Wiener Musikkreisen um 1820. Portrait des Grafen Franz Brunszik, Studien und Skizzen zur Gemäldkunde, Wien, II/3–4, Februar 1916, 67; NAGLER, I. m., 65.

⁷² Schubert-Ausstellung der k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien verbunden mit einer Ausstellung von Werken der Maler Moriz v. Schwind – Josef Danhauser und Leopold Kupelwieser, Verlag des Gemeinderaths-Präsidiiums, Künstlerhaus, Wien, 1897, kat. 300.

⁷³ Gottlieb Bodmer (1804–1837) litografálta, Münchenben.

⁷⁴ Gouache, elefántcsont, 97×118 mm. Jelezve jobbra lent: Heinrich. Leon Wilnitsky Alte Kunst, Bécs. http://www.altekunst-vienna.com/frontend/scripts/index.php?groupId=0&productId=766&setMainAreaTemplatePath=mainarea_productdetail.html&query=

⁷⁵ „Gemalt v. Th. Heinrich. Gedr. bey Hanfstaengl in München. Auf Steinges. v. J. Fertig.” Österreichische Nationalbibliothek, Bécs. <http://www.bildarchiv.austria.at/Preview/488829.jpg>

⁷⁶ Honművész 1835. október 8., 42. Divatkép. Jelezve balra lent: „Heinrich T. rajz”; jobbra lent: „Kohlmann m.”

⁷⁷ „Thugut Heinrich's »Kartenspielende Kindern« überbieten in zarter und delikater Ausführung alle andern Genrebilder. Die Kinder sind lieblich und schön, voll Munterkeit und Ausdruck.” [N. N.] Die Kunstausstellung in Halberstadt, Kunst-blatt 1836. július 5., 223.

⁷⁸ Például Fany Daubachy (1832–1882) festőnő tanította.

⁷⁹ A már ismert mozdulattal, azaz összefont karokkal és elszántan áll a néző elé Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) horvát politikus, történész, író, az illír nemzeti mozgalom tagja, 1860-tól az Akadémia levelező tagja is egy 1846-os litográfiáján. De Josip Jelačićról (1801–1859) is készített – „ad vivum” – rajzot, amelyet Michael Stohl litografált.

⁸⁰ Olaj, vászon, 125×101 cm. Jelezve jobbra lent: Th. Heinrich. MNM TKCs, ltsz.: 55.47. Rózsa György, A Magyar Történelmi Képcsarnok néhány újabb biedermeier képe, Folia Archaeologica (13) 1961, 292–294. Reprodukciója: XLII. tábla, 1. kép.

mozgalom aktív szereplőjeként is beírta magát a történelembe. A piramidális kompozíció a Brunszvik házaspárét idézi; itt is a férj magasabb és frontális alakjához igazodik az ugyancsak oldalra forduló és a nézőre tekintő feleség figurája, de a korábbi képhez hasonló az arcok plasztikussága is. Thugut ismert életművének egyedi darabja az a nagyméretű falikárpit, amelyet útmutatásai szerint több patrióta nő himzett Szidóniával együtt Franjo Kulmer (1806?–1853) báró számára köszönetképpen azért, mert az 1843-as pozsonyi országgyűlésen (is) szót emelt a magyar nyelv kizárólagos használata ellen.⁸¹ A forradalmi események feltehetően ismét helyváltoztatásra kényszerítették a festőt: 1850-ben a budai helytartóság egészségügyi tanácsosáról, Pest város főorvosáról, Dr. Tormay Károlyról (1804–1871) készített színes krétarajzot,⁸² majd különböző bécsi kiállításokon bukkant fel akvarelljeivel,⁸³ hogy végül nyom nélkül tűnjön el a szemünk elől.

Az akadémiai alapítók generációjának letűnésével pedig Kazinczy-portréjának szerzősége is elhomályosult. Ugyan a feledés nem csak az ő alkotását sújtotta, mégis jellemző, hogy amikor 1891-ben a főtáitkár Szily Kálmán (1838–1924) a képes teremben lévő festmények készítői felől érdeklődött az első festőtagnál, Barabás Miklósnál (1810–1898), az idős mester Kazinczy arcmásáról csak egy bizonytalan attribúciót adhatott: fenntartásokkal „Richternek” – vagy Antonnak, vagy Philipp Antonnak – tulajdonítva azt.⁸⁴ Végül Divald Kornél (1872–1931) volt az, aki a 20. század elején a bizonytalanságnak véget vetve – feltehetően az Évkönyvben megjelent sokszorosított grafika felirata miatt – Johann Nepomuk Ender műveként attribuíta a jelzetlen képet.⁸⁵ Helytelen azonosításához egy újabb csatlakozott az 1940-es évek elején, ezúttal a Széchenyi-kutató Bártfai Szabó László (1880–1964) tollából. Ő Heinrich személyét határozta meg rosszul: a gróf pest-budai javait gondozó Jánosnak – és nem a festő Thugutnak – vélve a levelezésben feltűnő alakot.⁸⁶ Divald és Bártfai Szabó melléfo-

⁸¹ Gyapjúhímzés, 415×515 cm. Hrvatski Povijesni Musej, Zágráb. A textíliát harmincöt öt sorba rendezett rozetta díszíti; a középső öt rozettán Szlovénia, Horvátország, Illíria, Dalmácia és a Kulmerek bárói címere látható. A szegélyen felirat: „DOMORODCU B. FRANJIKULMERU. ZA MUŽEVNO SLOVO. OD KČERIH DOMOVINE. MDCCCXLIII. ISKREN HVALE ZNAK.”

⁸² Jelezve jobbra lent: „Th. Heinrich 28. Apr. 1850” MNM TKCs, ltsz. 9487. Rózsa, A Magyar Történelmi Képcsarnok..., 294. Reprodukciója: XLII. tábla, 2. kép.

⁸³ WURZBACH, I. m., 231.

⁸⁴ Kazinczynak „tudtommal két képe van az akadémiában, egy ifjúkori, és egy mint kopasz emberé. Ez utóbbit gondolom, de nem állok jól érte, mint homályosan emlékezem hogy említették, miszerint valami Richter nevű német művész festette.” Barabás Miklós Szily Kálmánnak, Budapest, 1891. október 4., MTAK Kt, RAL 120/1891. Barabás hosszú élete során Ender több képéről készített másolatot, ezért figyelemre méltó, hogy a kép azonosításakor nem vetette fel az osztrák mester nevét. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben sorozat 9., Budapesttel foglalkozó kötete is szükséztlenül csak úgy hivatkozott a képre, mint „A Magyar Tud. Akadémia képestermében levő festmény után.” Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben, RUDOLF trónörökös főherceg ő császári és királyi fensége kezdeményezéséből és közreműködésével, Magyarország III. kötete, A Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1893.

⁸⁵ DIVALD Kornél, A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei, MTA, Budapest, 1917, 58. Divald látni vélte a szignatúrát is: „Joh. Ender 1828.”

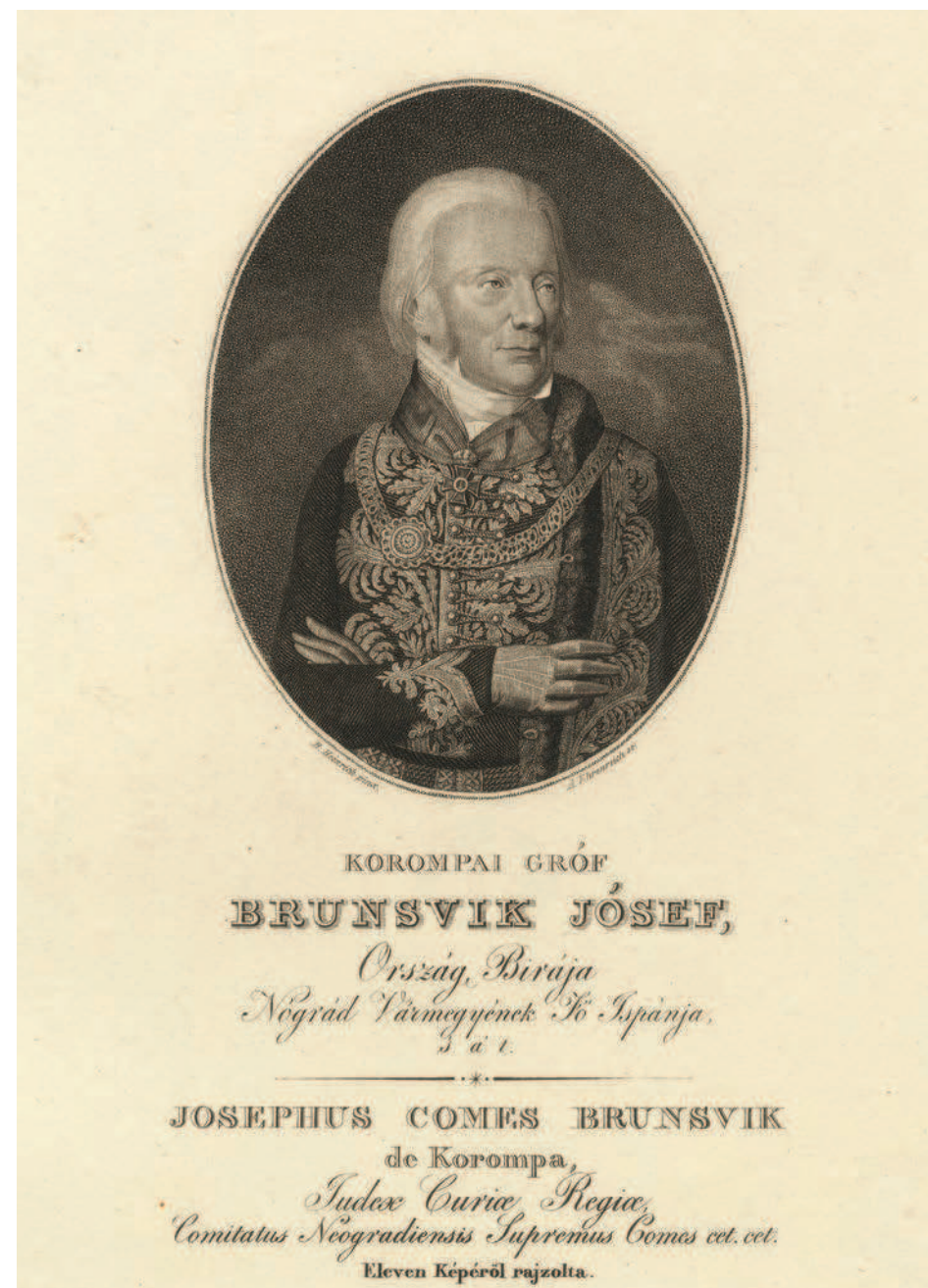
⁸⁶ Döbrentei Gábor Széchenyi Istvánnak, 1831. szeptember 25. = Adatok gróf Széchenyi István..., 130. Valamint: „Kétségtelenül Széchenyi javaslatára festette meg az Akadémia Kazinczy Ferenc arcképét Enderrel 1828-ban. Döbrentei egyik leveléből (1831. szeptember 25.) kitűnik, hogy a képet Heinrich

gásai pedig, összekapcsolódva és egymást erősítve, vakvágányra vitték a további kutatást.⁸⁷ A portré így egy, a magyar művészettörténet-írásba Széchenyivel való kapcsolata révén integrálódott jeles osztrák biedermeier festő *oeuvre*-jének részévé vált (annak ellenére, hogy hasonló műnek sem a festő önéletrajzi feljegyzéseiben,⁸⁸ sem az irodalmár kiterjedt – saját arcmásaival oly szívesen kérkedő – levelezésében nincs nyoma); és mivel egy nemzetivé váló intézmény tulajdona lett (sőt, mint láttuk, alapítójának adományává is), minden együtt volt ahhoz, hogy a jeles irodalmi személyiség ábrázolása egyben remekmű is legyen: egy ikonikus és kanonikus portré. Ezekkel a „nagy narratívákkal” szemben azonban a *res gesta* enek megvan az az előnye, hogy nagy emberek – gyakran a szó szoros értelmében – viselt dolgairól szólva életszagúbb, izgalmasabb és hitelesebb képet ad.

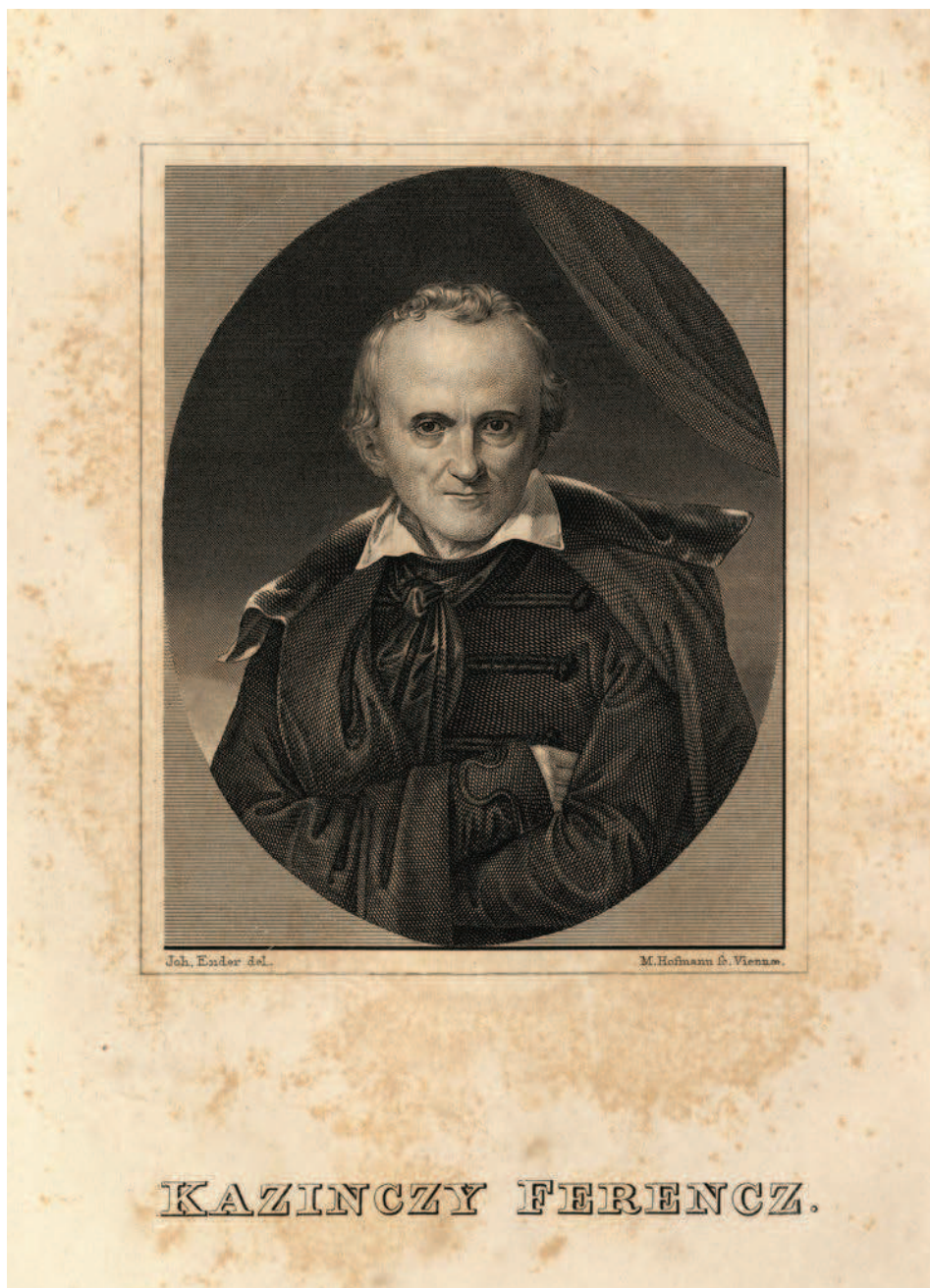
János fizette ki, s tőle kellett azt később kiváltani.” BARTFAI SZABÓ László, *Gróf Széchenyi István művész kortársai és barátai*, Magyar Művészet 1930/9., 588.

⁸⁷ „Heinrich Thugut is Ender [az Akadémián őrzött, 1828-as] kompozícióját használta fel képmásához, bár Kazinczy ült is neki. 1829-ben készült festménye nem maradt fenn, csak közel egykorú reprodukciókból ismerjük”. RÓZSA, Kazinczy Ferenc..., 183; „1828-ból való Ender portréja, amely az Akadémiában függ (levelezésében nincs szó erről a képről).” CSATKAI, Kazinczy és a képzőművészetek, 53; „Ender a 20-as évek második felében Széchenyi javaslatára Heinrich János kérte fel a portré megfestésére, általa került a festmény az Akadémiára.” A Magyar Tudományos Akadémia és a művészetek a 19. században, szerk. SZABÓ Júlia – MAJOROS Valéria, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1992, kat. 15; Bartfai Szabónak a Teleki-leveléről adott összefoglalása is félrevitte a kutatást, Ender által festett posztumusz arcképként tüntetve fel Kazinczy portréját. GONDA Zsuzsa, A bécsi Dioszkuroszok. Johann Nepomuk és Thomas Ender művészi pályája = Johann Nepomuk Ender (1793–1854) – Thomas Ender (1793–1875) emlékkiállítás, MTA Művészeti Gyűjtemény, 2001. február – május, szerk. PAPP Gábor György, MTA MKI, Budapest, 2001, 23.; „Ender lehetséges előképei között szóba jöhet egy Thugut Heinrich által festett portré, amelynek csupán fénykép, illetve metszet-reprodukciókból ismert kompozíciója fordított állásban, de megegyezik az Akadémia festményével.” A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei, szerk. PAPP Gábor György – ANDRÁS Edit, MTA, Budapest, 2004, kat. 57 (Gonda Zsuzsa); „Ender festménye Heinrich Thugut, mára elveszett kompozícióját követte.” RÉVÉSZ, I. m., 55–91, különösen: 72–73; „A megbízást a kép megfestésére Széchenyi István javaslatára Heinrich János adta Endernek.” JOHANN ENDER, Kazinczy Ferenc, 1830–1833 = A Szép és a Jó..., kat. III/7 (Gyapay László – Kovács Ida).

⁸⁸ F. H. B., *Wanderung in die Ateliers hiesiger Künstler*, Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst 1827/136., 742–744.; JOHANN NEPOMUK ENDER Önéletrajza = Johann Nepomuk Ender (1793–1854)..., 28–30.

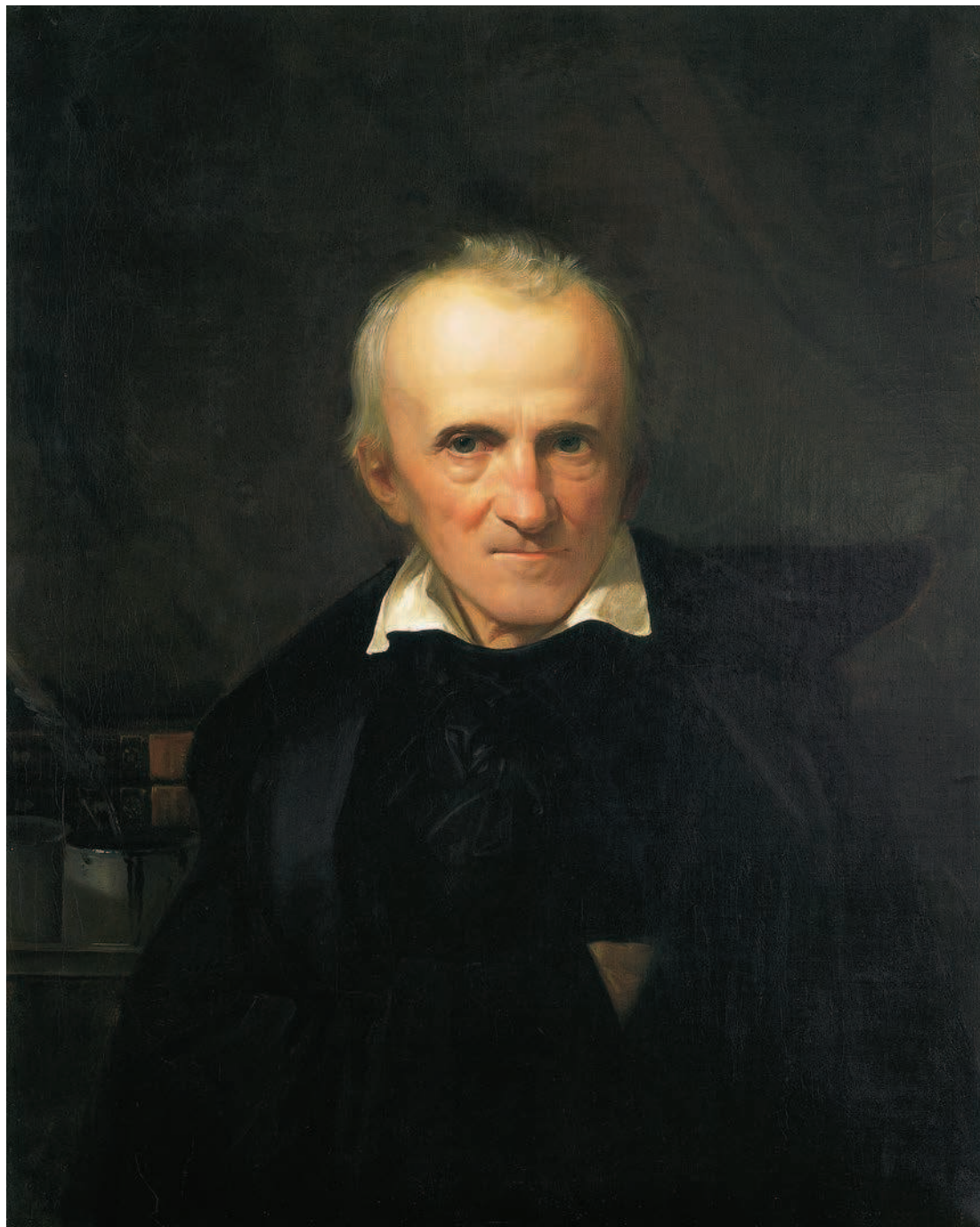
Thugut Heinrich után Adam Ehrenreich: Gróf Brunsvik József arcképe, 1826
Papír, rézmetszet. 250×180 mm. Felirata: „B. Heinrich pinx. A Ehrenreich sc. / Korompai gróf Brunsvik József, Ország Birája Nógrád Vármegyének Fő Ispánja, s a' t. / Josephus Comes Brunsvik de Korompa, Judex Curiae Regiae, Comitatus Neogradensis Supremus Comes cet. cet. Eleven Képéről rajzolta.”
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 916

[Thugut Heinrich festménye után] Johann Nepomuk Ender előrajza után Michael Hofmann:
Kazinczy Ferenc arcképe, 1833. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei, I., Trattner-Károlyi, Pest, 1833.
Belső címlappal szemben.
Papír, acélmetszet. 269×198 mm. Felirata: „Joh. Ender del. M. Hofmann sc. Viennae. / Kazinczy Ferencz.”
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kéziratok és Régi Könyvek Gyűjteménye

Thugut Heinrich után Rohn Alajos: *Kazinczy Ferenc arcképe*, 1859
Papír, litográfia. 625×459 mm. Felirata: „Heinrich Thugut fests. után köré rajz. és nyomt. Rohn Pesten 1859. / Kazinczy Ferencz. / Kiadja Heckenast Gusztáv Pesten.”
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 2469

Thugut Heinrich: *Kazinczy Ferenc arcképe*, 1829–1830
 Olaj, vászon. 81×63 cm. Jelzés nélkül.
 Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, ltsz.: 27

Philipp Anton Richter: *id. Schedel Ferenc arcképe*, 1830 körül
 Olaj, vászon. 67,8×53 cm. Jelzés nélkül.
 Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár, ltsz. 2002. 36.1

Philipp Anton Richter: *Toldy [Schedel] Ferenc arcképe*, 1830 körül
Olaj, vászon. 68×55 cm. Jelzés nélkül.
Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár, ltsz. 2002. 35.1

Id. Pesky József: *Kisfaludy Károly arcképe*, 1830
Olaj, vászon. 76,6×60,5 cm. Jelzés nélkül.
Magyar Tudományos Akadémia, Művészeti Gyűjtemény, ltsz.: 7